

КОДИФІКАЦІЯ САКРАЛЬНОГО МАСИВУ ПРОЗИ М. МАТІОС ЗА ПОНЯТТЄВИМИ ПОЛЯМИ

Леся Баранська

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна)

Резюме. Статтю присвячено дослідженню сакральних лексем у прозових творах Марії Матіос: їх зміни, модифікації, додаткові конотативні прирошення. Для глибшого семантико-стилістичного аналізу використано теорію поля. Сакральну лексику систематизовано за такими основними поняттєвими полями: священна особа, священна дія, священний час.

Ключові слова. сакральна лексика, поняттєве поле, модифікація, семантичне прирошення, асоціативне прирошення, символічне прирошення, лексема, геортонім.

В українському мовному просторі під впливом різних чинників (етнолінгвістичних, способу життя, традицій, старовинних вірувань) сакральні назви часто наближаються до повсякденного побутового уснорозмовного фольклорного вживання. Образ Бога по-різному сприймається в різних народів. Наприклад, М. Костомаров говорив про неоднакове уявлення про Всевишнього в українців і росіян. І все ж ядерна сутність сакральних назв залишається однаковою. Інша річ, що в народному вжитку, у художній літературі вони частково трансформуються в часі і просторі. Ставимо своїм завданням простежити, як традиційні сакральні лексеми змінюються, модифікуються, набувають додаткових конотативних прирошень у прозі Марії Матіос, залишаючись, однак, сталими, незмінними у своїй ядерній суті.

Для глибшого семантико-стилістичного аналізу вдаємося до теорії поля, оскільки метод семантичного поля найкраще відповідає ідеям сучасного концептуального аналізу. Логіко-поняттєве моделювання сакральної лексики дозволяє виокремити п'ять поняттєвих полів, об'єднаних навколо логічних категорій „особа“, „предмет“, „дія“, „місце“, „час“. Усі ці категорії логічно й органічно об'єднуються макрокомпонентом „святе“, „священне“. Лексема священний (священне) своїй появі в українській мові завдячує латинському номену *sacrum*, який співвідноситься за значенням зі словом священний [Мацьків 2007, 189]. У Марії Матіос бачимо велику кількість слововживань з компонентом **святий, священний**, у яких зреалізовано найтонші значеннєві відтінки.

Як відомо, у контексті християнства зазначені поняття вживаються здебільшого для відображення чітко окреслених ієрархічних ступенів святості, санкціонуючи тим самим особливості стилістичного застосування цих форм. У християнстві розрізняють глибоке внутрішнє переживання зустрічі з Богом, що й категоризується в понятті святе як вияві божественності і суто зовнішнє виконання ритуально-обрядових дійств.

Для експлікації поняття **святості** в єврейській мові функціонувала лексема кодеш (кадош), позначаючи величезне, високе, яке знаходиться поза межами буденного і є освяченим та недоторканим [Брокгауз 1999, 867]. Корінь цієї лексеми пов'язується зі значенням „відрізати, відділяти“, що корелює з ідеєю від'єднання від світського. Святими у Старому Завіті є храм, святилище, священики, левити, суботи тощо. Усе це священне, але їхня святість визначається зв'язком із Богом, яка має іншу природу, аніж святість Бога. Християни отримують святість через віру й хрещення Святим Духом (Лк 3:16), однак вони повинні жити „не в тілесній мудрості, але в Божій благодаті“, святості і чистоті (2 Кор 1:12), що є основою християнської традиції, у якій особливе місце відводиться духовній досконалості.

Подаємо часткову вибірку сакральних лексем із компонентами **святий, священний**, де, попри всі семантико-контекстуальні модифікації, зберігається стрижнева сема: *Хто у Боже свято візьметься за твери? Але час такий, що зброя не зважає на свята* [Матіос 2001, 55]; *Та же свято у нас завтра. Велике свято! Ви що забули?* [Матіос 2001, 64]; *А ви що, не хочете, аби у вас було побілено до свята?* [Матіос 2001, 65].

У сучасній українській літературній мові лексеми **святий, священний, освячений, свячений**, хоча й розрізняються семантичними нюансами, все ж зберігають свій сакральний статус. Ці атрибути можуть позначати назви церковних свят, місць, часу, предметів, календарних дат. Номен **святий** є означенням Божих імен та канонізованих святих: *Ото як не жаліла, а таки відібрала з глиняного глечика жменьку тиєниці, взятої у вуйни Онуфрійчучки для Свят-вечора, та й насипала купками на всіх чотирьох кутах стаєнки* [Матіос 2008, 22]; *Святий ангеле-охоронителю, приставлений до моєї грішної душі і до пристрасного мого життя, не покидай мене, грішну, і не відступи від мене за нестриманість мою* [Матіос 2001, 123]; *О, святий ангеле Божий, охоронителю і захиснику моєї окаянної душі і тіла, прости мені все, чим я образила Тебе за всі дні мого життя* [Матіос 2001, 123]; *Маринька – свята душа* [50, 31]; *...та зараз, посередині служби, перед очима святого отця, із складеними до „отченашу“ долонями, Матронка не могла згадати, що саме так вразило її, що в неї навіть дужче забилося серце* [Матіос 2011, 172].

У Марії Матіос досить багато сакральних лексем, об'єднаних поняттєвим полем **священна особа**. У межах цього поняттєвого поля

виділяються назви учасників та виконавців богослужіння: **папа, священник, панотець, чернець, пастор, ксьондз, проповідник, рабин (ребе)** тощо.

Номен **священник** є похідним утворенням на слов'янському мовно-му ґрунті. Відомий з XI ст. зі значенням „священослужитель“, з XII ст. – „людина, яка здійснила священницький подвиг“. Як релігійний термін функціонує у значенні „особа, що займає другий, середній ступінь духовної ієрархії“: *2 березня 1922 року папа Пій XI проголосив Жанну д'Арк „другою покровительницею Франції“*. Першою ж була Діва Марія [Матіос 2006, 126]; *Люди все одно щось та сказали би, навіть коли б ти була чесніша за Папу Римського* [Матіос 2001, 43]; *Вибрані природою чи Богом люди стають психотерапевтами, ворожбитами, провидцями, священниками, блаженними, богомазами...* [Матіос 2004, 66]; *Коли Йосип і Марія сховались під осику від Ірода...на трепеті повісився Іуда Іскаріот. А ребе казав: „Ішкрайот”* [Матіос 2002, 41–42]; – Чи знаєте ви, дітво, де тут у вас живе **ксьондз**? – **Ксьондз**? – *перепитала, подумавши Даруся. – А котрий? – А у вас що, два ксьондзи? – засміявся чоловік* [Матіос 2004, 22].

У межах поняттєвого поля „**священна особа**“ виокремлюємо назви виконавців богослужіння та назви учасників богослужіння. Ядерну частину аналізованого макрополя в Марії Матіос становлять номени **панотець, священник**, збірні назви **парафіяни, паства**: *Я навіть панотцеві правду не смію сказати* [Матіос 2011, 25]; *Та до панотця йти тяжче, ніж до дванадцяти удовиць* [Матіос 2001, 203]; Фрозина, першою приклякнувши збоку панотця, щоби було видно усю церкву, рахувала їх майже уголос [Матіос 2001, 204]; *Жодному священнику з тих, що я знала, ніколи було вислуховувати ані мене, ані інших* [Матіос 2001, 124]; *А тепер, дорогі парафіяни, прошу помолитися разом з дванадцятьма вдовами нашого села за нову істину в нашому краї, за справедливу Божу благодать, яку Господь подарує нам при наших ревних молитвах* [Матіос 2001, 204]; *Онде з Яблунці і панотця з паніматкою забрали, як простих* [Матіос 2001, 202]; *То вона іде спершу межі вдовиці, а вже по тому порадиться із святим отцем...* [Матіос 2001, 202].

Назва **чернець** у давньоукраїнській мові функціонувала зі значенням „монах“; похідні утворення – *черниця, чернечий, чорноризець (монах), чернецтво, чернецтвувати* – збереглися на всіх етапах розвитку української мови. У системі мови і мовлення лексемі **чернець** властиве значення – „член релігійної громади, який прийняв постриг і дав обітницю вести аскетичне життя відповідно до монастирського статусу“. У переносному значенні чернець – це людина, що веде строгий аскетичний спосіб життя або виснажена, змучена і зморена людина. Напр.: *Але ходить Маринька-черниця по світу зі складеними до молитви долонями – нікому жити не заважає* [Матіос 2011, 31]. Отож, у творчості Марії

Матіос представлено ряд сакральних лексем, об'єднаних поняттєвим полем „священна особа“. У більшості випадків письменниця не відходить від визначеного семантичного вектора зазначених номенів.

У структурі поняттєвого поля „**священна дія**“ виділяються лексико-тематичні групи на позначення власне священнодій, назв обрядів, молитов, піснеспівів, читань тощо. Така категоризація лінгвістичного простору допомагає виявити сталі й змінні ознаки, що увиразнюють окреслену реалію: *Однаково складали руки до однакового „отченашу“, в один і той же день святкували Різдво і Великдень* [Матіос 2004, 97]; *„Ви не вчили нас, тату, молитися, то я і не молюся“* [Матіос II 2011, 62]; *„Нічого, що Іван із Богом не мав розмови. Але Біблію читав. Знає“* [Матіос II 2011, 74]; ... [Северина] *почала твердо й непорушно поститися дванадцять п'ятниць у році. Першу п'ятницю, від скверни і хворі, тримала на першому тижні Великого посту. Від наглої смерті постилася у п'ятницю перед Благовіщенням. Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика Страсна п'ятничка. Вознесеньська п'ятниця боронила від утоплення. Непокаянну смерть, лісовий блуд, напасть, полон і гадину відвертала пісна п'ятниця перед Петром і Павлом. Від вогню, пожежі й грому та від смертельних гріхів за неї заступалася п'ятниця напередодні Спаса. Богородична п'ятничка відводила лихоманку, ворога й меч. П'ятниця перед Головосіками – берегла від суму. Охороняла в дорозі п'ятниця Здвиженська. Від наглої смерті, від звіра й усякого гріха хоронила п'ятниця напередодні архангела Михайла. А пости у п'ятницю перед Андрієм та по Різдву Христовому обіцяли їй найбільшу винагороду – Господь візьме її душу на небо й запише до своєї небесної книжки. А ще збереже її від вітру й морозу й порятує від напасті* [Матіос 2008, 49].

У творах Марії Матіос сакральні лексеми цього поля представлені досить численно (*причастя, хрестити, сповідь, каяття (каятися), молебень, жертва, поклін, богослужіння, утрєня, страсть, панахида, парастас, проповідь, молитва, пом'янути, віра (вірити), часослов, антифон*): *Катрінка, кілька місяців виношена в зубах непорочних сільських молодиць, як здобич у паці яструба, а по всьому – очищена та висповідана в церкві, довго не думала й ради ні в кого не питала, а тільки найперше охрестила дівчинку... Севериною* [Матіос 2008, 6]; *І всі четверо звернули очі й складені до молитви долоні до Матері Божої під рушником посередині стіни* [Матіос 2011, 21]; *А тепер, дорогі парафіяни, прошу помолитися разом з дванадцятьма вдовами нашого села за нову істину в нашому краї, за справедливу Божу благодать, яку Господь подарує нам при наших ревних молитвах* [Матіос 2001, 204]; *Далі вона розтирала сухою золою шкіру рук. Грудей. Стегон. Ніби купалася вперше в житті. Чи як перед першим причастям. Або вінчанням* [Матіос 2011, 83]; *Колінопреклонний дух – це не є каяттям, очевидно* [Матіос

2001, 139]; – ...мамко наша солоденька... – голосила Варварка крізь відчинені хатні вікна, а поміж її плачу рівно лився псалтир – „дивні діла твої, Господи...“ – тонким Федусевим голосом [Матіос 2001, 186]; *I не сказав панотець у неділю на службі Божій, що діється не Господня, а сатанинська воля у їхньому селі, а може, й по всьому світу, і треба ставати на порятунок краю* [Матіос 2001, 201]; *Раз у рік сповідалася, однак сповідь не давала мені полегшення, бо це була сповідь гурту, коли священик затитує одночасно кількох сповідальниць про їхні провини і сам собі відповідає* [Матіос 2001, 124]; *Чи дитина спокутує гріхи їхнього роду?* [Матіос 2001, 60]; *Вона би висповідалася йому, як перед причастям* [Матіос 2001, 66].

У межах поняттєвого поля „священна дія“ можна виділити і декілька підгруп, зокрема, лексико-тематичну групу на позначення назв богослужінь та лексико-тематичну групу назв священнодій. Найчастотнішим є номен **хрестити, хреститися**. Як відомо, на основі зближення значень лексем **хреститися і хрестити** в сучасній українській мові останнє набуває значення „зображувати знак хреста над ким, чим-небудь рухом правої руки“, на ґрунті метафоричного перенесення вживається у значенні „давати прізвисько, називати кого-, що-небудь якимись словами; лаяти“ [СУМ II 1970, 141]. *Напр.: ...Ви виділи, Михайлюню, вона хрестилася і казала „отченаш“, вона вкривала Божу Матір, і їй не горіло ні лице, ні совість, і пальці їй не скрутило* [Матіос 2011, 172]; *Хрестіться, дівто, рано і увечір хрестіться, та просіть Бога, аби вас обминула така тяжка судьба* [Матіос 2011, 188].

Категорія „**священного часу**“ в лінгвістичній картині світу репрезентує його передовсім у нелінійному вимірі та взаємодіє з іншими – сакральним часом, фольклорним, міфологічним: *Певна річ, у цьому безбожному колгоспі змушують сокиру брати мало не на Великдень* [Матіос 2001, 58]; *На другий день після Петра-Павла* [Матіос 2002, 235]; *Петро Северин син Івана перестав ходити до Катрінки рівно за день до Маковея* [Матіос 2008, 5]; *А за тиждень до Головосік у Панську Долину вперше за цю першу війну на сірих конях влетіло чуже військо* [Матіос 2008, 5].

Отже, темпоральна складова сакрохронотопу прози М. Матіос (йдеться тут, зокрема про романи, які можна було б умовно назвати творами „гуцульського циклу“) має ритуально-літургійний характер, „заокруглюючи“ рік „від Різдва до Різдва“, або від Великодня до Великодня. *(Сьогодні Великдень і вона вбувалася у дуже давні, але все іще великодні черевики. А завтра Даруся їх скине до другого Великодня та й уже ходитиме на босу ногу)* [Набитович 2008, 518].

У текстах Марії Матіос найчастіше трапляються назви християнських свят (геортонімів) – від найбільших (**Великдень, Різдво**) до великих і звичайних (**Водохреще, Благовіщення, Спаса, Петра-Павла, Дмитра,**

Здвиження, Іллі, Івана Купала, Главосіки, Миколая, Михайла, Маковія, Покрови, Перша Пречиста (перша Богородиця), Андрія, Друга Пречиста, Катерини, Юрія, Василя тощо): ...як приходять до християн три празники в гості Як святе Рождество, Як святий Василій І святе Водохреще [Матіос 2006, 73]; *Випроцаємося перед Великоднем* [Матіос 2002, 85]; *Пурім юдеї Тисової Рівні вже святкували десь трохи більше, ніж через місяць після християнських Різдвяних свят* [Матіос 2002, 45]; *...злягла би на Різдво і на Миколая...* [Матіос 2002, 8]; *Щастя-здоров'я, зі святим Василієм! Христос народився!... відповіді „Славімо Його!”* [Матіос 2002, 10]; ...чужі люди не могли перебити Святої Коляди... [Матіос 2002, 10]; *Жінка моя вломила ногу, а я лиш уночі з лісу, із бутина прийшов. А Юрія – на носі. Ще такого не було, щоби город у мене до Юрія не веснувався* [Матіос 2011, 242].

У більшості випадків письменниця вдається до народних, а не канонічних назв християнських свят: **Коляда** (Різдво Христове), **Великдень** (Пасха), **Спас** (Преображення Господнє), **Страсть** (Страсний четвер), **Івана Купала** (Різдво Івана Хрестителя), **Чесного Хреста** (Здвиження), **Головосіки**.

Відтак з упевненістю можемо сказати, що сакральні лексеми різних поняттєвих полів у поетичних текстах Марії Матіос часто зазнають несподіваних модифікацій, перетворень, додаткових семантичних, асоціативних чи символічних прирощень. Однак, як би далеко не відходили від ядра (переміщувалися на периферію семантичної структури), вони завжди зберігають первісну сакральну семантику, що не профанується і не змінює своєї священної суті.

ЛІТЕРАТУРА

- Ринкер Б. Ф., Майер Г., 1999: Библиейская Энциклопедия Брокгауза, Кременчуг, с. 867.
 Матіос М., 2001: Життя коротке. Книга прози, Львів, 236 с.
 Матіос М., 2002: Нація. Проза, Львів, 216 с.
 Матіос М., 2004: Солодка Даруся, Львів, 176 с.
 Матіос М., 2006: Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів, Львів, 136 с.
 Матіос М., 2008: Москалиця, Львів, 64 с.
 Матіос М., 2011: Вибране, Львів, 424 с.
 Матіос М. П., 2011: Армагедон уже відбувся...: Повість, Львів, 112 с.
 Мацьків П., 2007: Концептосфера Бог в українському мовному просторі:, Київ–Дрогобич, 332 с.
 Набитович І., 2008: Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму), Дрогобич–Люблін, 600 с.
 СУМ: Словник української мови в Пти томах, т.2, 1970, Київ, с. 141.

CODIFICATION OF THE SACRED ARRAY OF THE PROSE BY MARIA MATIOS BASED ON CONCEPTUAL FIELDS

Lesya Baranska

Summary. The article is devoted to the investigation of sacred lexemes in Maria Matios' prose works: their changes, modifications, additional connotative increments. The theory of field is used for deeper semantic-stylistic analysis. We point out the following conceptual fields: sacred person, sacred action, sacred time.

Key words: sacred vocabulary, conceptual field, modification, semantic increment, associative increment, symbolic increment, lexeme, geortonym.